

Egy Petőfinek tulajdonított vers igazi szerzősége

SZILÁGYI Márton

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, egyetemi tanár
ORCID 0000-0002-3042-3800

The true author of a poem attributed to Petőfi

Abstract | In 1994, SIMOR András published an attention-grabbing article in a literary magazine, according to which he had found a previously unknown Petőfi poem in the 1875 edition of *Riadó*, never included in the poet's collected editions. The discovery has sparked a debate about whether it is indeed an unpublished poem by Petőfi Sándor (1823–1849), the best-known poet of the 19th century. No consensus was reached on the question. The study proves that the poem attributed to Petőfi is in fact a poem by LÉVAY József (1825–1918), which the author published in 1848 in the newspaper *Nép Barátja* (Friend of the People) – although he did not include it in his later volumes. In other words, the poem is neither Petőfi's nor a conscious forgery, but merely a false attribution. Moreover, the text published in 1875 was produced by slightly shortening the original Lévyay poem and adding a stanza, which can best be explained by the common use of the poem in public poetry, i.e. the person who sent the poem to the newspaper was probably unaware that the text attributed to Petőfi was the work of another contemporary poet. The paper also reviews the literature on the subject and the relevance of the Rákóczi theme to the history of the subject in 1848 (since the poem is based on the 18th century Hungarian historical figure RÁKÓCZI Ferenc II), and raises the question of why Lévyay tried to hide this poem from posterity, and didn't even react when his own work was published under Petőfi's name in 1874.

Keywords | Petőfi Sándor; Lévyay József; *Nép Barátja*; *Riadó*; attribution

* Köszönöm Porkoláb Tibor segítségét, amelyet a tanulmány elkészítéséhez nyújtott.

1994-ben a költő és irodalomtörténész Simor András saját lapjában, az *Ezredvég*-ben publikált egy tanulmányt, amelyben – állítása szerint – egy ismeretlen (pontosabban: egy első publikálása óta teljesen elfelejtett) Petőfi-verset adott közre.¹ Simor ugyanis arra figyelte föl, hogy a *Riadó* című lap 1875-ös évfolyama között egy ismeretlen verset Petőfi neve alatt. Színi Károly lapjának a publikációja Petőfi verseinek az 1874-es összkiadásához kapcsolódott, amikor a gyűjteményben nem szereplő vagy szöveghibával kiadott költeményeket sorban tették közre a helyesbítés szándékával (ennek a legfőbb helye Závodszy Géza lapja, az *Otthon* volt, de a *Riadó* is bekapcsolódott ebbe a tevékenységbe, olykor magát az *Otthon*-t is korrigálva), s ezek során nem Petőfitől származó szövegeket is tulajdonítottak a költőnek.²

Színi korábban több olyan verset is közzétett, amelyek nem voltak megtalálhatók az 1874-es Petőfi-összkiadásban, vagy éppen az *Otthon* azóta kiadott publikációjában javítani való volt. Ezt a következő módon indokolta:

A főntebbi költemények kihagyattak Petőfi legujabb „teljes”-nek nevezett kiadásából is. Azóta az „Otthon” című füzet közölte, de sok hibával, miért is mi kötelességünknek tartottuk kiigazítva hibátlan közölni.

Az első ilyen közlemény öt verset tartalmazott: az *Akasszátok föl a királyokat*, az *Itt a nyíl, mibe löjem?*, az *Ausztria*, az *Újév napján, 1849*, [az első publikáció alapján a helyes címe: *Uj esztendő napján*] és a *Készülj, hazám!* címűeket.³ A hibátlanságra való törekvés persze nem sikerült, legfőképpen abban az értelemben, hogy a szerkesztő nyilván a hozzá eljutott kéziratokhoz igyekezett hű lenni, ám ezek – a közlés szövegállapota alapján – bizonytalan eredetű, romlott szövegű másolatok voltak. Színi közzé is tett egy felhívást, amelyben ismeretlen (azaz az összkiadásban nem szereplő) Petőfi-versek beküldésére biztatta az olvasókat, s figyelemre méltó, hogy konkrétan meg is nevezte, mely kéziratokra vagy éppen másolatokra lenne különösen kíváncsi:

A ki még netalán Petőfinek ismeretlen vagy kiadatlan forradalmi s más költeményei birtokában volna (például a mely így kezdődik: „Azt adok mit vajmi ritkán kaptok, Ti királyok, hű őszinte szót”) vagy azt a gondolom Sárosi Gyula-féle verset egészen birná: „Jaj be búsan süt az őszi nap sugára Az aradi vártömlöcznek ablakára” – legyen szives nekem közlés végett megküldeni.⁴

1 A verset újralfedezte és az első megjelenés körülményeit kommentálta: SIMOR András, „Petőfi-versek sorsa 1874–75-ben”, *Ezredvég* 4, 2. sz. (1994): 32–35.

2 A kiadás háttéréről lásd T. SZABÓ Levente, „A megszelídített Petőfi?: Az 1874-es Petőfi-díszkiadás körüli vita és a korabeli Petőfi-filológia egyidejű egyidejűtlenségei”, in „*Szirt a habok közt*”: *Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára*, szerk. BÉNYEI Péter, GÖNCZY Monika és S. VARGA Pál, 158–171 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014).

3 *Riadó* 1, 20. sz., okt. 18. (1874): [1–2].

4 Uo., [2]. Megjegyzendő, hogy az itt említett, az aradi vértanúkról szóló vers nem Sárosi műve, hanem Lévay József *Aradi nap* című költeménye, amely ponyvanyomtatványok révén vált közzismertté, s amelyet dallammal ellátva énekeltek is. Vö. SÁNDOR István, „Az aradi vértanúk nótájáról”, *Ethnographia*

A felszólításnak nyilván volt hatása, hiszen az egyik, a kezdősorával – pontatlanul – megidézett Petőfi-verset, *A királyokhoz* címűt a következő szám már közölte is, két másik Petőfi-vers kíséretében (*Élet vagy halál; Föl a szent háborúra!*).⁵ Az év végén Színi kiadta Petőfi *A királyok ellen* című versét is.⁶ Ez előtt azonban Petőfi Sándor neve alatt megjelent itt egy *Vészharang. Őszelő 22. 1848* című vers is, amely magának a szerkesztőnek is gyanús lehetett, mert egy lábjegyzetben igyekezett elhatárolódni tőle:

E költeményt Kálniczky János urtól⁷ Kecskemétről a költő neve nélkül kaptuk, azóta más megbízható oldalról némely csekély igazításokkal együtt azt a biztosítást vettük, hogy e költemény Petőfié és kiadatlan. Mi nem ismerjük s nem dönthetjük el. Fenntartással közöljük Petőfi neve alatt. A kik többet tudnak róla, szóljanak hozzá.⁸

A következő szám is közölt egy verset Petőfi neve alatt (*Párbeszéd Istennek*), s itt már a szerkesztő maga mondta ki, hogy az bizony aligha Petőfi műve (kérdés persze, hogy akkor miért közölte ily módon):

E költeményt Szeményi Péter urtól Petőfi Sándor neve alatt kaptam, azonban kételkedem magam is, hogy Petőfi írta, mert a vers a forradalom után készültnek látszik. Magam is jól emlékszem rá azon időből. Együtt forgott az vidékünkön, Szabolcsban, azzal a másik verssel, hogy „Megint panasz és ismét csak panasz”. S mindkettő alatt Tompa Mihály neve volt. A „Megint panasz” azonban csakugyan Petőfié, meg is jelent most költeményei új kiadásában.⁹ Így a „Párbeszéd” is lehet az övé. Másfelől azt hallottam, hogy Bajzáé.¹⁰

Az elhallgatott, elfeledett 1848-as, 1849-es versek kiadására való törekvés kiterjedt amúgy egyéb szerzők egykorú műveire is, így a lap közzétette Sárosi Gyula (*Az Ujépületben Pesten. 1852–54.*;¹¹ *Farsangi dal 1850.*),¹² Czuczor Gergely (*Riadó*)¹³ és Lévy József

78 (1967): 507–521. Vö. még TARI Lujza, *A szabadságharc népzenei emlékei*, <https://48asdalok.btk.mta.hu/peldatar/az-aradiak-notaja> (hozzáférés: 2022. 07. 29).

5 *Riadó* 1, 21. sz., okt. 25. (1874): [1–2].

6 *Riadó* 1, 28. sz., dec. 27. (1874): [1].

7 A beküldő alighanem az a Kálniczky János (1826–1892) lehetett, aki hadnagyként szolgált a 62. honvédszázalokban, a feldunai hadtestben, s előbb Losoncon, majd Kecskeméten lett gimnáziumi tanár. Róla lásd BONA Gábor, *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/hadnagyok-es-fohadnagyok-az-184849-evi-szabadsagharcban-2/k-D7B/kalniczky-janos-DC2/> (hozzáférés: 2022. 07. 31).

8 *Riadó* 1, 24. sz., nov. 22. (1874): [1].

9 Ez a *Legenda* című vers, vö. PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1844. szeptember – 1845. július): Kritikai kiadás*, kiad. KISS József et al., szerk. KERÉNYI Ferenc, Petőfi Sándor összes művei 3 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1997), 25–26. A versnek, amely Petőfi életében nem jelent meg, valóban több egykorú másolata ismert, felsorolásukat lásd *uo.*, 257–259.

10 *Riadó* 1, 25. sz., nov. 29. (1874): [1].

11 *Riadó* 1, 22. sz., nov. 1. (1874): [1–2].

12 *Riadó* 2, 3. sz., jan. 17. (1875): [1].

13 *Riadó* 1, 26. sz., dec. 6. (1874): [1].

verseit is (1849. *Aprilis 14-ikén; A nádori palotában; A fejedelem*).¹⁴ Sárosi Arany trombitáját is közölte a lap folytatásokban.¹⁵

Ilyen előzmények után jelent meg Színi lapjában *Még egy kiadatlan vers Petőfitől* főcímmel a *Rákóczi* című vers.¹⁶ A költeményhez mindössze annyi szerkesztői jegyzet kapcsolódott, hogy „[e]z sem jelent meg a legújabb teljes kiadásban sem”. Az esetleges beküldő személyéről és a kézirat provenienciájáról azonban nem voltak információk (pedig láttuk, korábban ilyeneket is feltüntettek a versekhez kapcsolódó jegyzetekben).

Érdekes körülmény, hogy – miként ezt a legutóbbi időszak sajtótörténeti kutatásai-
ból tudjuk – az öt első Petőfi-vers kapcsán a miniszterelnökség fölvetette, nem lenne-
szükséges a *Riadó* című lap főszerkesztője ellen felségsértés címén sajtópert indítani.
Ezt az ötletet a királyi főügyész, Kozma Sándor fölöslegesnek ítélte, mert szerinte egy-
részt Színi Károlyt az esküdtszék úgysis fölmentené, másrészt pedig nem lehetne kizá-
rólág a *Riadóra* korlátozható a felelősségre vonás, hanem akkor ki kellene terjeszteni
azt az összes olyan orgánusra, amelyek ezeket a Petőfi-verseket publikálták.¹⁷ Így az
ügyből nem lett sem vizsgálat, sem per, de még ebben a formájában is jól dokumentálja,
hogy Petőfi ezen verscsoportja még az 1870-es években is rendelkezhetett a királyi szem-
élyét sértő s ilyenformán akár törvényileg szankcionálható tartalommal.

Simor András az újrafelfedezést bejelentő cikkét kérdésekkel és bizonytalansága
megvallásával zárja:

A Színi Károly által Petőfi-versként közölt *Rákóczi* nem szerepel Petőfi kritikai kiadás ál-
tal is hitelesített versei között, és a kétes hitelű szövegek között sem találjuk. Nem tud-
ni hát, miről van szó: Petőfi ismeretlen verse került-e elő egy mindmáig nem kutatott
anyagból, egy másik, egyelőre még nem azonosított kortárs költőé, vagy irodalmi játékkal,
mesteri módon készült utánzattal van dolgunk, hiszen a Színi lapjában közölt *Rákó-
czi* illeszkedik Petőfi eszmerendszeréhez, költői hangjához, sorai és szakaszai már-már
utalásszerűen idéznek Petőfi-verseket (például: „Ott lesz börtönéből kiszabadult lelkem”),
illetve ritkán használt Petőfi-szót (például: „életszín”). A versben *Törökföldön*-ként sze-
replő Törökország Petőfinél éppen a Rákócziról szóló följegyzésben fordul elő.¹⁸

A cikk figyelmet keltett, több napilap is foglalkozott vele, s nemcsak magyarországiak,
hanem határon túliak is – ezek a Simor mondandóját ismertető, de azt semmivel nem

14 *Riadó* 1, 27. sz., dec. 20. (1874): [1]. A közlés alapja a következő antológia volt, amelyben ugyan nem szerepelt Lévay József neve, de az őt jelölő, különböző betűjegyeket a *Riadó* szerkesztője azonosította Lévayval: [KERTBENY Károly és VASFI-EISLER Mór, kiad.,] *Hangok a' multból: A' magyar nemzet' nagy napjainak emlékéül* (Lipscse: Keil Ernő és társa, 1851).

15 A közlés első darabja: *Riadó* 2, 1. sz., jan. 3. (1875): [1–2]. Sárosi művének kritikai kiadása: SÁROSI Gyula, *Ponyvára került Arany Trombita, Az örök igazság parancsolatjára mondvacsinálta Sárosi Gyula*, kiad. BISZTRAY Gyula (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1951).

16 *Riadó* 2, 5. sz., jan. 31. (1875): [1].

17 DEÁK Ágnes és TAMÁS Ágnes, *Sziszifuszok küzdelme: Kormányzat és sajtópolitika Magyarországon 1860–1875* (Pécs: Kronosz, 2021), 506.

18 SIMOR, „Petőfi-versek sorsa...”, 34.

gazdagító közlemények azonban korrekt módon rendre érzékeltették azt, hogy a Petőfi-
nek tulajdonítás nem mentes a kételyektől, s a kérdés még nincs lezárva.¹⁹ Simor a fel-
fedezését egy sajtóbemutató keretében is prezentálta: 1994 márciusában ugyanis az *Ez-
redvég* folyóirat sajtótájékoztatót tartott a Petőfi Irodalmi Múzeumban, és Simor ekkor
mutatta be a verset a nagyközönségnek. Az alkalomra szakértőket is meghívott, hogy
nyilatkozzanak a kérdésben (Fekete Sándor és Szepes Erika bizonyosan ott volt, mert az
eseményt beharangozó, illetve az eseményről beszámoló cikkek őket nevesítették,²⁰ egy
utólagos megjegyzésből pedig azt is tudhatjuk, hogy Ratzky Rita is jelen volt, s hozzá-
szólt a kérdéshez).²¹ Az irodalomtörténeti hitelesítés fontos fázisa volt, hogy Simornak
ezt az előadását a Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, az ekkor Kovács Sán-
dor Iván szerkesztette *Irodalomismeret* is lehozta.²² Nem is önmagában, hanem Szepes
Erika tanulmányával együtt, amely a sajtótájékoztatón hangzott el (ott nyilván rövidí-
tett formában), s amely verstani szempontból kísérelte meg megközelíteni a *Rákóczi*-t,
hogy vajon a metrika oldaláról vannak-e érvek Petőfi szerzőségére. Nos, ő talált ilyenet,
sőt még tovább is ment, tanulmányát ugyanis így fejezte be:

A verstani elemzés és eszme-futtatás is csupán egy oldalról közelíti meg a *Rákóczi*-vers
szerzőségének kérdését. De erről az oldalról a dolog elég egyértelműnek látszik: ilyen tí-
pusú tizenketteseket a korban csak Petőfi írt. Ha a *Rákóczi* epigon műve, az epigonnak
több szempontból kellett volna zseniálisnak lennie (verstan, szóhasználat, gondolatiság
– kitalálnia, hogy Petőfi foglalkozott egy Rákóczi-eposz gondolatával stb.). S vajon miért
könnyebb két zseni egyidejű létezését feltételezni, mint egyét? Ezzel a *Rákóczi*-verssel –
úgy tünik fel –, létrehoztuk a magyar irodalom Homérosz-kérdését.²³

Simor András aztán a saját dolgozatát – kis mértékben átírva, de a lényegen nem mó-
dosítva – fölvette néhány évvel későbbi tanulmánykötetében is. Itt a szerző a következ-
képpen zárta a dolgozatát:

19 CSALA Károly, „Ismeretlen Petőfi-vers?: Az *Ezredvég* szenzációja”, *Népszabadság* 52, 1994. febr. 3., 9. A cik-
ket átvette: *Romániai Magyar Szó* 1270–1271. sz. (1994): [5]. Valamint összefoglalta: (BÉEM), „Petőfi ismer-
etlen verse?: Még további kutatást igényel”, *Kárpáti Igaz Szó*, 1994. márc. 15., IV.

20 *Népszava* 122, 1994. márc. 23., 12; *Magyar Hírlap* 27, 1994. márc. 24., 18; BERNÁTH László, „Petőfi-krimi”,
Zalai Hírlap 50, 1994. máj. 7., 4.

21 „Simor András 1994-ben talált még egy Rákóczi címen, Petőfi neve alatt leközlött verset a Riadó, »Poli-
titkos gúnyos hetilap« 1875. január 31-i számában, a címlapon. [...] A közlemény után vita is volt Petőfi
szerzőségét illetően a Petőfi Irodalmi Múzeumban több szakember részvételével. Akkor kifejtettem a
véleményemet arról, hogy a szóban forgó publikáció nem Petőfié, de nem írtam le, ahogyan tudomásom
szerint más sem. Most, a tanulmány írásakor újra kézbe vettem az ominózus költeményt, a véleményem
nem változott azóta sem. Viszonylag ügyes hamisítvány, időnként visszhangoz Petőfi-sorokat, vannak
benne képzavarok, ilyen kifejezést, hogy »kutya voltál osztrák« Petőfi soha nem használt, mindig né-
meteknek nevezte a szomszédokat stb. A bizonyítás külön cikket igényel.” RATZKY Rita, „Petőfi közéleti
beszédmódjának szövegei”, *Kisebbségkutatás* 9, 1. sz. (2000): 102–110, 106.

22 SIMOR András, „Ismeretlen Petőfi-vers?”, *Irodalomismeret* 5, 1. sz. (1994): 17–21. Ezekről a tényekről maga
Simor számolt be egy újabb cikkében: SIMOR András, „Ismeretlen Petőfi-vers”, *Magyar Hírlap* 36, 2003.
jún. 28., 21–22.

23 SZEPES Erika, „Verstani hozzászólás a »Rákóczi«-vers vitájához”, *Irodalomismeret* 5, 1. sz. (1994): 22–30, 30.

Félek, hogy az új Petőfi kritikai kiadás megjelenését a kultúra sanyarú helyzete olyan időközönként odázza el, hogy nem lesz módomban látni a Rákóczi-verset az öt megillető helyen, a kétes hitelű versek között, hiszen végleges hitelességét bizonyító kézirat előkerülésére nem számíthatunk, sem fenti észrevételeimet kiegészítve, netán cáfolva a jegyzetanyagban. Életkörülményeim a kutatás folytatását nem teszik lehetővé, és korántsem nyugtat meg, hogy öt évvel ezelőtti elemzésemhez mind ez ideig senki sem tett hozzá semmit.²⁴

Simor sejtése a kritikai kiadás késése kapcsán persze igaznak bizonyult, bár ezt – kivételesen – nem közvetlenül a kultúra sanyarú helyzete magyarázza, hanem egyéb körülmények (erről még a későbbiekben lesz szó). A szakmai hitelesítés azonban nem maradt el: Kerényi Ferenc ugyanis a tőle gondozott, népszerű Petőfi-kiadásba fölvette a verset a „kétes hitelűek” közé, s ez nyilván Simor 1994-es cikkeinek volt köszönhető.²⁵ A visszhangnak ezt a mivoltát azonban Simor András még így is kevésnek vagy elégtelennek ítélhette, hiszen 2003-ban, azaz majdnem tíz évvel az első cikke után újra megírta az egész felfedezést egy napilap kulturális rovatában, összefoglalva azt is, ami az első publikáció óta történt. Ekkorra kissé magabiztosabb lett: a címből már eltűnt a kérdőjel, amely 1994-ben még ott volt, s így maradt egy határozott állítás („Ismeretlen Petőfi-vers”). Ezt persze némileg finomította a cikk szövege, amely továbbra is hangsúlyozta, hogy a végső szót majd a további kutatásoknak kell kimondani. Igaz, egy, a versben felbukkanó kifejezés kapcsán a „perdöntőnek látszó bizonyítékról” beszélt, merthogy ez szerinte oly mértékben Petőfire vall, hogy az bizonyosan nem véletlen (ez egyébként olyan állítás, amely nem volt része korábbi publikációinak).²⁶

A Simortól sürgetett „újabb kutatások” jegyében²⁷ vegyük hát sorra mindazokat az érveket és körülményeket, amelyek segíthetnek tisztázni a kérdést. Ezt az is indokolja, hogy jelenleg is tart az a munka, amely a Kerényi Ferenc 2008-as váratlan halála miatt csonkán maradt kritikai kiadás (a nevezetes, az 1848–1849-es versanyagot tartalmazó 6. kötet) teljessé tétele érdekében szükséges. Ezt a munkát a Magyar Tudományos Akadémiai Textológiai Bizottsága – Fried István előzetes lektori véleményének javaslata alapján – rám bízta, s a közelgő Petőfi-évforduló ösztönzése kellett ahhoz, hogy végre komolyan hozzáfogjak a nehéz, sőt némileg reménytelennek látszó munkához (az egyik legkiválóbb filológus, egykori tanárom kéziratának minden egyes soráról döntést kell hoznom, hogy vajon véglegesnek gondolta-e, vagy kiegészítendőnek, s ha még dolgozott volna rajta, milyen szakirodalom és érvek alapján tette volna ezt meg...). Ennek a feladatnak a keretében kellett szembenéznem a *Rákóczi* című verssel és Simor Andrásnak a Petőfi szerzősége mellett felhozott érveivel, annál is inkább, mert Keré-

24 SIMOR András, *Az ismeretlen XIX. század, avagy Petőfi holdudvara* (Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 1999), 32–40, 38.

25 PETŐFI Sándor, *Összes versei*, kiad. KERÉNYI Ferenc, Osiris klasszikusok (Budapest: Osiris Kiadó, 2001), 1126–1128. Az utószóban a kétes hitelű versekről Kerényi a következőt mondta: „ezekről véleményt formálni a kritikai kiadás feladata”. Uo., 1134.

26 SIMOR, „Ismeretlen Petőfi-vers” (2003).

27 Simor így fejezte be 2003-as cikkét: „Ilyesmi azóta [könyve 1999-es publikálása óta – Sz. M.] tudomásom szerint nem történt.” Uo., 22.

nyi Ferenc a verset felvette ugyan a „kétes hitelűek” közé, de jegyzeteket már nem írt hozzá, azaz ez a feladat teljes egészében rá maradt. Még a *Rákóczi* című versre utaló, egyetlen tölem ismert megjegyzése sem segített nekem sokat, mert ott is éppen csak a feladat elvégzendő voltára utalt: „A következő kötetek munkálatai során elemzésre (és besorolásra vagy elhárításra) vár az először 1875-ben közölt és 1994-ben újralfedezett kétés hitelességű, »Borulj le, én lellem, Rákóczi sírjára...« kezdősorú vers; több hasonlóan bizonytalan státusú társával egyetemben.”²⁸

1848 tavaszán-nyarán II. Rákóczi Ferenc alakja és ennek felidézése aktuális írói feladatnak tűnt. A jelenség persze nem volt előzmény nélkül való: a fejedelem alakja a 18–19. században a közköltészet népszerű tárgya volt,²⁹ s ekkori felbukkanása inkább azért érdekes, mert egészen más történeti-politikai kontextusban történt: a függetlenség és a nemzeti önállóság eredetének a fölmutatása értékelte föl az utolsó választott erdélyi fejedelem alakját. Különböző műnemekben többen is megkísérelték Rákóczi megidézését: ekkor keletkezett Arany János két verse (*A rodostói temető; Rákócziné*), Szigligeti Ede drámája (*II. Rákóczi Ferenc fogsága*),³⁰ Jósika Miklós is ekkor írta *II. Rákóczi Ferenc* című regényét, bár még 1847-ben kezdett el dolgozni rajta,³¹ s befejezésére csak jóval később, 1852-ben került sor.³² Császár Ferenc pedig egy szövegkiadásban³³ idézte föl a fejedelem alakját.³⁴ Erdemes megemlíteni két, ekkortájt keletkezett és folyóiratban megjelent verset is a jelenség illusztrálására. Lisznyai Kálmán *Rákóczi és Brankovics* című verse egy olyan személyt rendelt hozzá Rákóczi alakjához, aki nem volt a fejedelem kortársa, s tette mindezt a magyar és a szerb nép remélt (de rövidesen illúzióknak bizonyuló) történelmi megbékélése nevében.³⁵ Gyulai Pál pedig szintén Rákóczinak szentelt egy külön verset (*Munkácsi téren*).³⁶ Ehhez a szövegsoporthoz és ehhez az időkörhöz tartozik Petőfi verse is (*Rákóczi [Hazánk szentje...]*), amelyet a költő egykorúan publikált is az

28 KERÉNYI Ferenc, „Korszerű Petőfi-életrajz vagy legendárium?”, *Magyar Napló* 10, 6. sz. (1998): 9–13, 13.

29 Erről lásd Csörsz Rumen István, „Történelmi hősök helyzetdala a 18–19. századi magyar közköltészetben”, in *Folklór és történelem*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, *Folklór a magyar művelődéstörténetben* 3, 123–138 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007), különösen 123–131.

30 KERÉNYI Ferenc, „»Kuruc« drámák a régi magyar színpadon”, in KERÉNYI Ferenc, *Színek, terek, emberek: Irodalom és színház a 18–19. században*, Ligatura, 69–78 (Budapest: Ráció Kiadó, 2010).

31 Erről lásd Toldy Ferenchez intézett levelét (Szurdok, 1847. nov. 21.), vö. WEBER Arthur, „Báró Jósika Miklós 1838 és 1847 közt folytatott levelezéséből”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 21 (1911): 83.

32 Ennek körülményeire lásd DÉZSI Lajos, *Báró Jósika Miklós (1794–1865)* (Budapest: Athenaeum, 1916), 288–289.

33 *Rákóczy discursusai avagy II. Rákóczy Ferenc fejedelemnek a' magyar nemzet örökösítését tárgyazó gondolatai*, [kiad. Császár Ferenc] (Budapest: Kilián, 1848).

34 A műcsoportról, Arany művei kapcsán: SZILÁGYI Márton, „Mi vagyok én?": *Arany János költészete* (Budapest: Kalligram Kiadó, 2017), 198–204.

35 Lisznyai verséről lásd FÜLÖP Dorottya, „Lisznyai Kálmán kolozsvári látogatása: Egy anekdota keletkezésének nyomában”, *Irodalomismeret* 33, 1. sz. (2022): 13–21, különösen 14–15. Lisznyairól általában: SZILÁGYI Márton, *Az íróvá válás mikrotörténete a 19. század első felében: Lisznyai Kálmán és az „irodalmi gépezet”*, *Vitae* 3 (Budapest: Reciti, 2021).

36 GYULAI Pál, „Munkácsi téren”, *Életképek* 6, 2/14. sz., 1848. okt. 1., 426–428.

Életképek 1848. május 14-ei számában.³⁷ Vagyis nem lenne meglepő, ha Petőfi 1848 nyári hónapjaiban még egy ilyen tematikájú verset írt volna.

Csak hogy a szöveg Petőfi életművébe való beiktatásának komoly akadálya az, hogy nem található meg Petőfi ez évi versgyűjtő füzetében, még áthúzott, kitörölt formában sem. A költő ugyanis a verseit tisztázati formában feljegyezte és megőrizte, s így gyakorolt ellenőrzést életműve fölött. A *Petőfi Sándor költeményei 1848.* című kéziratos versgyűjtő füzetet az Emich Gusztávval 1847. június 26-án kötött és 1848. január 1-jén módosított szerződése alapján másolta egybe.³⁸ Ennek legfőbb célja az életmű áttekinthetősége volt egy összkiadás esetén, hiszen Petőfi nagyon pontosan felmérte, hogy a versei iránti kereslet pénzben kifejezhető értékkel is rendelkezik, fontos volt tehát számára a költemények teljes körű, pontos számontartása. Ez a típusú magatartás amúgy páratlanul mondható a 19. századi magyar irodalomban, s hozzátartozik Petőfi új típusú, a piaci szempontokat is figyelembe vevő alkotói magatartásához.³⁹ A kézirategyüttes leírása a következő:

Negyedrét alakú (21 × 26,2 cm) 66 fólió terjedelmű, nyilvánvalóan bekötésre készült kézirat. A 33 összefüggő fólió-pár közül időközben néhány már kettészakadt; az egymásba tett lapok nincsenek összefűzve. Az első négy és az utolsó két lap számozatlan, az 5–130. lapokat Petőfi számozta be. A 2., 4., 131. és 132. lapok üresek, különben írás a levelek mindkét oldalán. Autográf. Minden vers új lapon kezdődik. A címetek a költő aláhúzta, és a költemények után, zárójelben, közölte a versek keletkezési helyét is. A helynevek alatt rövid vízszintes vonalak láthatók.⁴⁰

Arra pedig a költő mindig ügyelt, hogy ugyanazzal a címmel kétszer ne írjon verset: ez is arra enged következtetni, hogy Petőfi az egyes versei megírásakor is mindig az életműve egésze kontextusában gondolkozott. Az ugyancsak szokatlan (mi több, szinte páratlan) lenne, ha egy ilyen terjedelmes lírai szövegét nem másolta volna be egyáltalán a versgyűjtő füzetébe.⁴¹

37 A vers keletkezését a Kerényi Ferenc halálával félbemaradt kritikai kiadás, amelyet jelenleg e sorok írója igyekszik kiegészíteni és lezárni, 1848. április 21-re datálja.

38 Kiss József, kiad., *Petőfi-adattár III.: Petőfi-okmányok, Függelék (családi adatok), Pótlások az I. és II. kötethez*, A magyar irodalomtörténetírás forrásai 15 (Budapest, Akadémiai Kiadó–Balassi Kiadó, 1992), 81–83.

39 Ehhez támpontként lásd MARGÓCSY István, „Petőfi és az irodalmi gépezet: Petőfi mint modern polgári író”, in MARGÓCSY István, *Petőfi-kisérletek: Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről*, Margócsy István válogatott munkái, 52–79 (Pozsony: Kalligram Kiadó, 2011).

40 PETŐFI Sándor, *Levelezése: Függelék (Vegyes feljegyzések, szerkesztői jegyzetek, dedikációk, másolatok, rajzok) – Pótlás a kiadás korábban megjelent kötetéhez*, kiad. Kiss József és V. NYILASSY Vilma, függelék H. TÖRŐ Györgyi, pótlás Kiss József, Petőfi Sándor összes művei [régii sorozat] 7 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964), 603. A továbbiakban: PSÖM VII. A kézirategyüttes történetére lásd MEZŐSI Károly, „A Karaffa-dramatörredék”, in MEZŐSI Károly, *Közelebb Petőfihez*, 357–371 (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1972), 366–367. Mai jelzete: OSZK Kt Fond VII/8

41 Erre én csak egyetlen példát ismerek, az *Új esztendő napján* című verset, amelynek ilyenformán nincs is fönmaradt kézirata, így csak az első, Petőfi életében megjelent s teljes névvel ellátott publikációt lehet

Ha Petőfinek a korábbi időszakát fogjuk gyanúba, akkor annyi bizonyosan megállapítható: Rákóczi Petőfi egyik legtöbbet és visszatérően emlegetett történelmi hőse volt. 1846. szeptember 6-án Nagykárolyban Telegdi Kovách László az erdélyi útra indult költő poggyászában látta a fejedelmi francia nyelvű emlékiratait.⁴² Egy későbbi visszaemlékezés szerint Petőfi érkezése napján össze is szólalkozott a tőle (is) árulónak tartott Károlyi Sándor dédunokáját éltető kortesekkel.⁴³ 1847. januárjában *Szent sír* címen írt egy Rákóczi-verset,⁴⁴ 1847. február 23-ai levelében pedig Aranynak a népi eposz egyik lehetséges hőseként említette: „Nekem illy epos már régi eszmém, hőseim Trencsényi Csák és Rákóczy.”⁴⁵ (Ez a megjegyzése azért érdekes, mert ennél a két történelmi alaknál, úgy látszik, nem érvényesítette azt a generális arisztokrata-ellenességét, amelyet több egykorú megnyilatkozásában megfogalmazott.) Idevonható még Petőfi 1847. május 30-ai, említett verse, *A májtényi síkon* is.⁴⁶ Tehát egy 1847-es, ilyen című vers elképzelhető lenne, s akkor hasonló lenne a helyzet, mint az *1848* című versnél, ahol a törlés miatt felszabadult verscímet Petőfi újra felhasználta 1848. októberében–novemberében, s újra *1848* címen írt verset, a következő kezdősorral: „Ezernyolczszáznegyvennyolcz, te csillag...” (A két verset ezért az összkiadások a cím mellett a kezdősoruk megadásával szokták besorolni az életműbe.)

Csakhogy ez esetben is ugyanahhoz a nyilvánvaló ellenérvhez jutunk, mint az 1848-as keletkezés feltételezése esetén: a vers az 1847-es versgyűjtő füzetből is hiányzik.⁴⁷ S nehezen lenne logikusan magyarázható, hogy miért ne másolta volna be Petőfi ide, ha a szöveg tényleg ekkor készült, s tényleg az ő verse.

A vers azonban biztonsággal, egyszer s mindenkorra kizárható a Petőfi-életműből. Szerencsére ugyanis ez azon ritka tudományos problémák egyike, ahol egyértelműen el lehet dönteni a kérdést: Lévay József verséről van ugyanis szó, amely 1848-ban meg is jelent.⁴⁸ Ráadásul egy olyan orgánumban, amelynek a társszerkesztője Arany János volt, s ahol Petőfi is publikált: a *Nép Barátjában*. A lapról az egyik legalaposabb cikket író történész, Urbán Aladár meg is említette a *Rákóczit*, felhívván arra is a figyelmet: „[é]rdekes, hogy az utolsó öt számból háromban Lévay József verseit találjuk”; de ő láthatólag nem volt tudatában annak, hogy ezt a verset mint Petőfinek tulajdonított szöveget adták ki 1875-ben.⁴⁹ Pontosabban ennek a költeménynek egy, a közköltészeti variálódás jegyeit mutató változata volt olvasható aztán a *Riadóban*: a Lévay-vers

alapul venni a készülő kritikai kiadásban: *Alföldi Hirlap*, 1849. jan. 14., 1. Mindazonáltal a versgyűjtő füzetbe való bemásolás elmaradása jól értelmezhető Petőfi ekkori zaklatott élethelyzete alapján.

42 TELEGDI [KOVÁCH] László, „Petőfiről és az 1848 előtti irodalmi tényezőkről”, *Koszorú*, 1884. szept. 28., 618.

43 Lásd erről részletesebben *A májtényi síkon* című vers jegyzeteit: PETŐFI Sándor *összes költeményei (1847): Kritikai kiadás*, kiad. KERÉNYI Ferenc, Petőfi Sándor összes művei 5 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2008), 412–415. A továbbiakban: PSÖM 5.

44 Vö. uo., 19–21.

45 Petőfi Sándor Arany Jánosnak, Pest, 1847. febr. 23., PSÖM VII, 48.

46 PSÖM 5, 72–73.

47 A kéziratgyűttes leírását lásd az *Egy barátom az ifjuság...* c. vers jegyzeteiben: uo., 297.

48 LÉVAY [!] József, „Rákóczi”, *Nép Barátja* 1, 1848. dec. 24., 471–474.

49 URBÁN Aladár, „A pesti Középponti Választmány lapja: a *Nép Barátja* 1848-ban”, *Aetas* 18, 3–4. sz. (2003): 155–188, 180.

ugyanis hosszabb, mint a Petőfinek tulajdonított változat. Léway szövege 26 strófa, jelen változat pedig csupán 21 versszak. Ráadásul az utolsó strófa már nem is Léway verséből származik, nem tudni, ezt ki toldotta hozzá; ez a versszak olyan nyílt és aktuális politikai tartalmat kölcsönöz a szövegnek, amely nem volt része Léway eredeti kompozíciójának:

Kutya voltál, osztrák! az maradsz örökre
Óh hogy minden átok szálljon a fejedre!
Ha csak a magyarért büntet is meg az ég,
Számodra a pokol kínja sem lesz elég.

Ez azt sejteti, hogy amikor a verset valaki beküldte a *Riadó* című lapnak, akkor egy olyan kéziratot lehetett a birtokában, amelyben egyszerre kurtították meg és írták tovább Léway versét, alighanem úgy, hogy az eredeti szerző neve nem szerepelt a kéziratban (vagy esetleg már eleve Petőfi nevét társították hozzá, az eredeti szerző kilétének elhomályosulása után). Tehát aligha lehet rosszhiszeműséget feltételezni Színi Károlyról a Léway-vers Petőfi neve alatt történő publikálása miatt. Egyszerűen ő is ki volt szolgáltatva a kéziratokkal való bánásmód 1849 után megfigyelhető, sajátos technikájának, amely a nyilvánosságból kiszoruló, akkor nem publikálható szövegeket a kéziratban nyilvánosság⁵⁰ közegében erősen átértelmezhetette. Vagy úgy, hogy a szerzőséget tulajdonította másnak, vagy úgy, hogy a szövegen módosított – esetleg mindkettőt végrehajtotta, mint éppen jelen esetben látható. A szöveggel való bánásmódnak ez a jellegzetessége más költői művek esetében is megfigyelhető az 1849 után kéziratban másolatok esetén. Csak néhány példát idéznék. Vörösmarty – akkor még publikálatlan – Görgei-ellenes versét [*Görgeinek híják a silány gazembert...*] 1884-ben valaki névtelenül beküldte a *Függetlenség* című lapnak, s a verset, amely az eredeti szövegnek nem volt teljesen pontos másolata, a szerkesztő közölte ugyan, de a hozzá fűzött jegyzetben úgy vélte, az nyilván nem Vörösmarty műve, hanem sokkal inkább Sárosi Gyuláé.⁵¹ Tóth Kálmán *Görgei Athurnak* című – amúgy szintén ellenséges – versét, amelyet Tóth életében nem jelentetett meg, jóval halála után, 1902-ben szintén Sárosi műveként publikálták, mi több, innen a szöveg még Sárosi verseinek 1954-es kritikai kiadásába is bekevert.⁵² Szász Károly Görgei mellett állást foglaló versét (*Görgei Artur*) egy másolat pedig

50 A kéziratban nyilvánosság fogalmáról lásd Tóth Zsombor, „A kora újkori könyv antropológiája: Kéziratban irodalmi nyilvánosság Cserei Mihály (1667–1756) írás- és szöveghasználataiban”, *Irodalomtörténeti füzetek* 178 (Budapest: reciti, 2017), 13–50.

51 SZILÁGYI Márton, „Miért én életem, az már dúlva van”: *Vörösmarty-tanulmányok* (Budapest: Kalligram Kiadó, 2021), 278–279.

52 Erről lásd SZILÁGYI Márton, „Görgei Artúr megítélése a magyar költészetben a 19. század második felében”, in *Az ismeretlen Görgei: Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban [katalógus]*, főszerk. HERMANN Róbert, szerk. RADNÓTI Klára és BERTÓK Krisztina, 355–372 (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2019), 361–362.

úgy rövidítette meg, hogy elhagyta az egész IV. egységet, így a műből csak a Görgei-elenes részek maradtak meg, azaz a vers éppen ellenkező értelmet nyert.⁵³

Érdekesebb kérdés azonban (s erre jelenleg nincs is biztos válaszom), hogy maga Lévay József miért nem szólalt meg a nyilvánosság előtt akkor, amikor saját verse Petőfi neve alatt látott napvilágot 1875-ban. Én legalábbis semmi nyomát nem találtam a korabeli sajtóanyagban, hogy Lévay akár ekkor, akár később reagált volna erre a gesztusra.⁵⁴

Pedig a *Rákóczi* című vers megjelent 1849 után is, Lévay József névaláírással, igaz, nem szerzői kötetben, hanem egy antológiában: benne volt egy 1868-as válogatásban, amely egyébként több Lévay-verset is közölt.⁵⁵ S persze Lévay élete végén 1848–1849-es verseinek egy részét mégiscsak beiktatta összes versei közé, *A múzsa búcsúja* című kötete mellékleteként.⁵⁶ Ezek között azonban a *Rákóczi* nem található. Ebben az eljárásban nyilván szerepet játszott az is, hogy Lévay miképpen vélekedett ekkor életének arról a periódusáról, amikor ezek a versek születtek. Porkoláb Tibor ezt a következőképpen jellemezte: „ő maga többnyire ironikus kontextusban idézi fel forradalmi és szabadságharcos szerepvállalását”, és „politikai eszményképét – Kossuthnal szemben – Deákban megtalálható, kiegyezéspárti (nyugalmazott) vármegyei főtisztviselőként évtizedeken át igyekszik oponálni azt a függetlenségi és negyvennyolcas politikát, amelyet »fálnak menő honfűi vakbuzgóságnak« tart, »impertinenskedőnek« és »lázítónak« nevez.”⁵⁷

Összegezvén az eddigi mondottakat: a *Rákóczi* című vers biztosan nem Petőfi műve, viszont számon tartandó mint II. Rákóczi Ferenc 1848-as kultuszának fontos dokumentuma (és mint Lévay József egykorú irodalmi reakciója erre a kultuszra). Nincs szó arról, hogy ez a költemény lenne a magyar költészet „Homérosz-kérdése” (ahogyan ezt Szepes Erika vélte), de arról sincs szó, hogy „hamisítvánnyal” állnánk szemben (ahogyan Ratzky Rita gondolta). Az egész ügy egy kései, téves attribúcióból jött létre, de maga a vers valóban 1848-as keletkezésű. (Az eset utólag, a megfejtés felől nézve azt is tanulságosan példázza, milyen keveset tudunk akár csak egy nem túl távoli, 19. század közepi irodalmi korszak költői „köznyelvéről”, s milyen könnyen futunk bele megalapozatlan és nagyhangú kijelentésekbe egyes költőkre jellemzőnek vélt, senki másától nem használt poétikai eszközöket vélelmezve.) Az egyébként önmagában is komoly

53 Az esetet lásd OLOSZ Katalin, „Irodalom – folklór – közköltészet határán”, in OLOSZ Katalin, *Mikor mennek vala a nagy rengetegben? Balladák, gyűjtők, gyűjtemények nyomában*, 691–697 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2022). Szász Károly versének teljes szövege újraközölve: SZILÁGYI, „Görgei Artúr megítélése...”, 369–371.

54 Ebben a benyomásban megerősített Porkoláb Tibor, aki hozzám intézett magánlevelében hangsúlyozta, külön végig kellene gondolni, hogyan viszonyult utólag Lévay életművének ehhez a szakaszához, mert ezt a munkát a szakirodalom még nem végezte el.

55 LÉVAY József, „Rákóczy”, in LÉCFALVI B. László, szerk., *A Riadó: Költemények az 1848–49-ki magyar szabadságharc idejéből*, 119–123 (Kolozsvár: Stein János, 1868), [26 négysoros strófa]. Ez az antológia egyébként több Lévay-költeményt is közöl, köztük *A fejdelem (1848. Novemb. 30.)* címűt (172–173) és – névaláírás nélkül, anonim szöveggként – Lévay „aradi” költeményét: *Az aradi vértanuk (Oktober 6-án 1849.)* 278–280. [12 négysoros strófa]

56 LÉVAY József, *A múzsa búcsúja: Költemények* (Budapest: Kisfaludy Társaság, 1909), 279–317.

57 Erről lásd PORKOLÁB Tibor, *Kultusz és felejtés?: Lévay József irodalmi és társadalmi státusza*, Ligatura (Budapest: Ráció, 2017), 55.

érdekességgel rendelkezik, s a szöveg hagyományozódásába később s tévesen belekevert Petőfitől függetlenül is érdemes a végiggondolásra, hogy mivel Lévay költői életművének egyetlen, mindmáig eleven darabja, a *Mikes* szintén a Rákóczi-hagyományból kinövő költemény,⁵⁸ ez ilyenformán – genezisétek tekintve – alighanem összekapcsolható a Rákóczi irodalmi megőrkítését különösen ösztönző, 1848-as eseményekkel is. S az a tanulság sem érdektelen, hogy Lévay utólag ezeket az 1848-as vagy kifejezetten 1849-es szellemiségű verseit sokáig egyszerűen mellőzte az életművéből: sem a *Rákóczi*, sem a többi, ekkor írt verse⁵⁹ nincs benne 1881-es összkiadásában⁶⁰ (noha Arany a majdnem ugyanebben az évben, 1882-ben kiadott kötetébe már fölvette a korábban művei közül kihagyott forradalmi darabokat). S meglehet, éppen ez a tudatos kirekesztés a magyarázata annak is, miért nem szólalt föl Lévay a vers újraközlésekor, hogy a költemény az ő műve.⁶¹ Ennek a versanyagnak a homályban hagyása pedig olyan jól sikerült, hogy a későbbi irodalomtörténeti hagyomány is elfeledkezett róla. A régi, ma már nem használatos, de egyébként színvonalas egyetemi szöveggyűjtemény, amely két kötetben igen gazdag összefoglalását nyújtotta az 1848-ban és 1849-ben keletkezett irodalmi műveknek, szerzői közé föl se vette Lévay Józsefet.⁶² A helyzetten pedig az sem változtatott jelentősen, hogy ezen versek némelyikét Lévay 1909-es gyűjteményes kötetébe azért beiktatta, még ha csak függelékként is (megjegyzem, a költő ekkor 84 éves volt). Pedig Lévay költészete korai szakaszának is jelentősen más lenne – ha nem is a jelentősége vagy a színvonala, hanem – a súlypontja, ha ezek az 1848-as versek a korszak egyéb irodalmi jelenségeinek a közegében kerülhetnének a saját helyükre.

58 A Rákóczi- és Mikes-hagyomány 19. századi összekapcsolódását röviden és vázlatosan érinti: HOPP Lajos, „Utószó”, in MIKES Kelemen, *Művei*, kiad. HOPP Lajos, Magyar remekírók, 705–842 (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1984), 841–842.

59 Ezt a forradalom időszakának költői termését reprezentáló, külföldön megjelent antológia tartalmazza, ahol Lévay négy verssel van képviselve (a *Rákóczi* nincs köztük), s amelyből 1874-ben a *Riadó* is közölt hármat: [KERTBENYI és VASFI-EISLER, kiad.] *Hangok a' multból*. Ezek között ott van *A' nádori palotában* című vers is, amely Lévai Pál névvel jelent meg először: *Életképek* 6, 1848. dec. 10., 755–756. Ezért a *Hangok a' multból* antológiában is L. P. monogrammal közölték. Némileg tehát kérdéses, valóban Lévay József verse-e (az utólagos hagyomány egyértelműen így kezelte), de ez még további kutatást igényel; megjegyzendő, hogy a vers publikálásakor az *Életképek* költői részét még éppen Petőfi szerkesztette. A *Hangok a' multból* közölt még egy Lévay-verset, amelyet nem vett át a *Riadó*, a *Bocskay* címűt, vö. [KERTBENYI és VASFI-EISLER, kiad.] *Hangok a' multból*, 263–264. Ez a *múzsza búcsújába* felvett *Bocskai* második részének korábbi változata.

60 LÉVAY József, *Összes költeményei*, 2 köt. (Budapest: Franklin-Társulat, 1881).

61 Persze fölvethető az is, hogy nem került a kezébe a *Riadó* adott száma, ám az mindenképpen furcsa lenne, ha nem tűnt volna föl neki az a lap, amely az ő egyéb 1848-as verseit is újraközlötte nem sokkal korábban, ráadásul a nevével együtt...

62 KERÉNYI Ferenc és TAMÁS Anna, szerk., *Szöveggyűjtemény a forradalom és szabadságharc korának irodalmából*, 2 köt. (Budapest: Tankönyvkiadó, 1980). A Lévay pályáját először áttekintő kismonográfia is szinte átsiklott a költőnek ezen a periódusán, cím szerint ugyan megemlítette a *Ha én király volnék és A fejedelem* című verseket (a *Rákóczit* még így sem), de a Petőfi-hatás meglétén kívül semmit nem mondott róluk. Vö. ZSIGMOND Ferencz, *Lévay József élete és költészete* (Budapest: Grill Károly, 1906), 32–39.